

**The application of Deleuze's rhizomatic approach in the Novel
"When a Man Thinks" By Khawla al-Qazwini**

**Ali Sharafi*¹, Sohad Jaderi², Sadegh Hashemi Amjad³,
Masoumeh Mousazadeh⁴**

Received: 18/05/2024
Accepted: 30/06/2024

* Corresponding Author's E-mail:
alisharafi92@yahoo.com

Abstract

With the emergence of modernist approaches and their entry into contemporary fiction literature, writers have addressed their new ontological narrative of fiction and have gradually distanced themselves from the classical and linear narrative of previous decades. In the rhizomatic approach, the non-linear context, fluid and multiple experience replaces the ideas oriented towards the unified, single-rooted and focused whole. The ruling thought of the novel "When a Man Thinks" by Khowla Al-Qazvini is of a rhizome type that organizes a network of mutual affairs by breaking the spaces and lines of tree thinking. The tireless and spontaneous spirit of the first character of the novel (Mohammed) can be proved by rhizomatic reading. This article tries to analyze the applicability of the rhizomatic approach to the mentioned novel with descriptive analytical method.

1. PhD student Department of Arabic Language and Literature, Islamic Azad University Abadan Branch, Iran.
<https://orcid.org/0009-0003-9763-4607>
2. Assistant Professor Department of Arabic Language and Literature, Islamic Azad University Abadan Branch, Iran.
<https://orcid.org/0000-0002-6761-5400>
3. PhD of Arabic language and literature at Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran.
<https://orcid.org/0000-0001-9527-8758>
4. Graduate in Arabic Language and Literature at Shahid Chamran Ahvaz University, Ahvaz, Iran.
<https://orcid.org/0009-0007-5735-1943>

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY - NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Since the rhizomatic approach provides an opportunity to analyze postmodernist novels and is very effective on the reader's understanding of the novel, the necessity of conducting this research becomes important. Deleuze's rhizomatic approach with its related components such as deauthorization of the subject, becoming, deterritorialization and territorialization has the ability to adapt to the mentioned novel. One of the most important findings of the current research is that the novel does not follow a hierarchical structure and that it has the characteristics of a postmodern novel, such as the lack of internal stability of the story, irregular structure, and rule avoidance. Khowla presents Muhammad as a nomadic and always "becoming" person who hates to stay in one place.

Key Words: rhizomatic, Gilles Deleuze, "becoming", Khawla al-Qazwini, Novel "When a Man Thinks".

In Deleuze's view, the tree represents "being" and the rhizome symbolizes "becoming." Moreover, in this view, "becoming" plays a key role and negates unity and similarity. Deleuze's rhizomatic model is flexible and escapes purposive, structuralist controls. Today, with the development of social networks, social actions have become horizontal, rhizome-like, and intertwined. Looking at the characters of postmodern stories, we can find two philosophical terms: tree-like and rhizome, and they can be used to explain the disidentity of the characters in various stories. Deleuze's rhizomatic approach prompted the authors of the present study to examine the applicability of this theory to the novel "When Man Thinks" by Khawla Al-Qazwini, following a distinctive reading, and to analyze the trajectory of "becoming" in it. The rhizomatic idea that dominates this novel, as well as its tendency towards dynamism, are among the motivations for selecting the aforementioned novel. The events of this novel have the ability to be linked to each other. This novel is a rhizome-like work with different and related entrances. From any point, one can penetrate into undifferentiated points with different entrances. By innovatively

utilizing and combining the fluid flow of the mind, the free indirect speech style, the internal monologue, the implementation of a non-linear and cyclical plot, the collage-like treatment of characters, the depiction of the story's location in a non-topological manner and the story's time in a non-calendar manner, and finally, creating a fluid form and structure in the narrative of the aforementioned novel, Khawla Al-Qazwini has provided the possibility of a rhizomatic reading of the novel. This descriptive-analytical study, based on the assumption that the novel "When a Man Thinks" has the capacity for Deleuze's rhizomatic reading through its artificial and suggestive structure, attempts to explain each of the principles of this approach in the aforementioned novel and the power of Khawla's writing in this type of writing style, in addition to introducing Deleuze's rhizomatic theory, and to answer the following questions:

- What role does rhizomatic reading play in introducing the characters of this novel, their moods, and the reader's understanding?

-What is the use of "becoming," as one of the most important features of rhizomatic thinking, in the aforementioned novel?

In the novel *When Man Thinks*, Deleuze's rhizome thinking is represented. "Mohammed" as a nomadic individual who hates "being" is always "becoming," and this requires rapid movement and not taking root. "Mohammed" becomes a member of those around him through his connection with them, without any interference or control, and seeks diversity and dynamism, migrating as conditions change (the principle of connectivity and heterogeneity). "Mohammed" is like a moving rhizome. It is impossible to know its beginning and end. Therefore, no knot or dead end or stagnation can be found in him. Through his connection with multiple and plural individuals, "Muhammad" begins to de-territorialize and change his location and nature (the principle of plurality and de-territorialization). "Mohammed's" movement and dynamism are due to his nomadic nature. He adapts himself to various conditions by moving to different places. He is tenacious and, if defeated, like a rhizome, he starts

moving again in another direction (the principle of discontinuity). "Mohammed" does not adhere to any model or structure and is not a follower or continuation of a recurring model, but rather is a map itself that is open in all directions and dimensions (the principle of mapping and mirroring). The rhizomatic reading reveals the fact that the first character of the novel "When a Man Thinks", namely "Muhammad", became more capable of adapting his individual circumstances to the environment through the principle of multiplicity, and this led to the production of a new map. Through the principle of non-significant discontinuity, "Mohammed" has obtained useful and valuable information to advance his goals, which reflects his curiosity. rhizomatic reading is actually a very suitable model for "Mohammed" in achieving creativity and creating connection and communication. In addition, the implementation of the rhizomatic model led to the creation of multiple, accidental, and endless relationships, as well as the development of creative thinking and critical thinking in "Muhammad" to a very high level. By embarking on the path of "becoming," "Mohammed" developed his potential talents. Instead of wasting a lot of time in vain and deviating from the main path of life, he chose the right path and, as a useful person for society, made a positive impact on sustainable growth and development.

دوفصلنامه روایت‌شناسی

سال ۹، شماره ۱۸، پاییز و زمستان ۱۴۰۴، صص ۱۳۷-۱۷۴

مقاله پژوهشی

کاربست رویکرد ریزوماتیک دلوز در رمان

«عندما يفكر الرجل» اثر خوله القزويني

علی شرفی*^۱، سهاد جادری^۲، صادق هاشمی امجد^۳، معصومه موسی‌زاده^۴

(دریافت: ۱۴۰۳/۲/۲۹ پذیرش: ۱۴۰۳/۴/۱۰)

چکیده

با ظهور رویکردهای مدرنیستی و ورود آن‌ها به ادبیات داستانی معاصر، نویسندگان به روایت هستی‌شناسانه نوین خود از داستان پرداخته و به تدریج از روایت کلاسیک و خطی دهه‌های پیشین فاصله گرفته‌اند. در رویکرد ریزوماتیک، بافتار غیرخطی، تجربه‌ورز و سیال و متکثر جانشین انگاره‌های معطوف به کلیت یکپارچه، تک‌ریشه‌ای و تمرکز گرا می‌شود. اندیشه حاکم بر رمان «عندما يفكر الرجل» اثر خوله القزويني از نوع ریزومی است که با درهم‌شکستن فضاها و خطوط تفکر درختی، شبکه‌ای از امور متقابل را سازمان‌دهی می‌کند. روحیه خستگی‌ناپذیر و خودزای شخصیت اول رمان «محمد» با خوانش ریزوماتیکی قابل اثبات است. این مقاله با

۱. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات عربی، واحد آبادان، دانشگاه آزاد اسلامی، آبادان، ایران (نویسنده مسئول)

alisharafi92@yahoo.com

<https://orcid.org/0009-0003-9763-4607>

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، واحد آبادان، دانشگاه آزاد اسلامی، آبادان، ایران

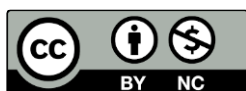
<https://orcid.org/0000-0002-6761-5400>

۳. دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات عربی دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران

<https://orcid.org/0000-0001-9527-8758>

۴. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عرب، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران

<https://orcid.org/0009-0007-5735-1943>

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY - NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

روش توصیفی - تحلیلی در تلاش است تا قابلیت تطبیق رویکرد ریزوماتیک بر رمان یادشده را واکاوی کند. از آنجا که رویکرد ریزوماتیک فرصتی برای تحلیل رمان‌های پست‌مدرنیسم فراهم می‌کند و بر درک خواننده از رمان بسیار مؤثر است، ضرورت انجام این پژوهش حائز اهمیت می‌شود. رویکرد ریزوماتیک دلوز با مؤلفه‌های مترتب بر آن نظیر اقتدارزدایی سوژه، صیوروت و شدن، قلمروزدایی و قلمروگذاری، قابلیت انطباق بر رمان مذکور را داراست. از مهم‌ترین یافته‌های پژوهش حاضر عدم تبعیت رمان از ساختار سلسله‌وار و برخوردار بودن آن از شاخصه‌های رمان پسامدرن مانند عدم ثبات درونی داستان، ساختار نامنظم، و قاعده‌گریزی است. خوله، «محمد» را فردی کوچنده و همواره در حال «شدن» معرفی می‌کند که از ایستایی در یک مکان سخت بیزار است.

واژه‌های کلیدی: ریزوماتیک، ژیل دلوز، صیوروت، خوله القزوینی، رمان «عندما یفکر الرجل».

۱. مقدمه

یکی از نظریه‌پردازان شاخص پست‌مدرنیسم ژیل دلوز (۱۹۲۵-۱۹۹۶) فیلسوف فرانسوی است. به نظر وی تفکر درخت‌وار و عمودی گذشته جای خود را به تفکر ریزومی و افقی در جهان معاصر داده است. به عبارتی بهتر، آنچه اندیشیده شده، به جای اندیشیدن قرار گرفته است. استعاره گیاه‌شناختی «ریزوم» در نقد و نفی تفکر درختی و تبیین فلسفه کثرت‌گرای خود، به دلوز کمک شایانی کرده است. ریزوم دارای ساقه‌های خزنده افقی با رشدی شبکه‌ای است که با قطع شدن قسمتی از آن یا منقسم شدن به قطعات کوچک‌تر از بین نمی‌رود و هر قطعه ریزوم از قابلیت تولید گیاهی جدید برخوردار است. رشد ریزوم، برخلاف ریشه‌های اصلی، در جهات مختلف است و هر نقطه از آن، امکان فراهم کردن شبکه‌ای بی‌پایان از ارتباط‌های ممکن را دارا است.

در دیدگاه دلوز درخت مظهر «بودن» و ریزوم نماد «شدن» است. افزون بر این، در این دیدگاه «شدن» نقش کلیدی دارد و نفی‌کننده اتحاد و تشابه است. مدل ریزوماتیک دلوز قابل انعطاف است و از کنترل‌های هدفمند و ساختارگرا گریزان است. امروزه با توسعه شبکه‌های اجتماعی، کنش‌های اجتماعی به صورت افقی، ریزوم‌سان و درهم‌تنیده درآمده است. با نگاهی به شخصیت‌های داستان‌های پسامدرن می‌توان دو اصطلاح فلسفی درخت‌وار و ریزومی را در آن‌ها یافت و در تبیین هویت پریشی شخصیت‌ها در انواع داستان از آن‌ها مدد جست. رویکرد ریزوماتیک دلوز، نگارندگان پژوهش حاضر را بر آن داشت تا در پی خوانشی متمایز، قابلیت انطباق این نظریه را بر رمان «عندما يفكر الرجل» خوله القزوينی بسنجند و خط سیر صیوررت «شدن» را در آن واکاوی کنند. اندیشه ریزومی حاکم بر این رمان و نیز گرایش آن به پویایی از انگیزه‌های گزینش رمان یادشده به شمار می‌روند. رویدادهای این رمان قابلیت پیوند به یکدیگر را دارا هستند. این رمان، اثری ریزوم‌گونه با ورودی‌های مختلف و مرتبط است. از هر نقطه‌ای می‌توان به نقاط غیرمتمايز و دارای ورودی‌های مختلف نفوذ پیدا کرد. خوله القزوينی با بهره‌گیری نوآورانه و تلفیقی از شیوه جریان سیال ذهن، سبک گفتار غیرمستقیم آزاد، تک‌گویی درونی، اجرای پی‌رنگ غیرخطی و دورانی، پرداخت کولاژوار شخصیت‌ها، ترسیم مکان داستان به صورت غیرتوپولوژیکی و زمان داستان در هیئت غیرتقویمی و نهایتاً ایجاد فرم و ساختاری سیال در روایت رمان یادشده، امکان خوانش ریزوماتیک رمان را فراهم آورده است. این کنکاش به شیوه توصیفی - تحلیلی و با این فرض که رمان «عندما يفكر الرجل» به واسطه ریختار صناعی و دلالت‌مندش از ظرفیت خوانش ریزوماتیک دلوزی برخوردار است می‌کوشد علاوه بر معرفی نظریه

ریزوماتیک دلوز به تبیین هر یک از اصول این رویکرد در رمان مذکور و قدرت نویسندگی خوله در این نوع سبک نوشتن بپردازد و پاسخ‌گوی پرسش‌های زیر باشد:

خوانش ریزوماتیک چه نقشی در معرفی شخصیت‌های این رمان و روحیه آنان و درک خواننده ایفا می‌کند؟

«صیورت» به عنوان یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های تفکر ریزوماتیک، چه کاربردی در رمان یادشده دارد؟

۱-۱. پیشینه پژوهش

جست‌وجوهای فراوان نگارندگان درباره کاربست رویکرد ریزوماتیک در آثار ادبی عربی و فارسی حاکی از آن است که بعد یادشده مورد کم‌مهری پژوهشگران واقع شده و در این زمینه پژوهش‌های اندکی به انجام رسیده است که در ادامه به آن‌ها اشاره می‌شود:

مقاله «خوانش فلسفی از رمان "شازده احتجاب" نوشته هوشنگ گلشیری با ابتنا بر رویکرد ریزوماتیک ژیل دلوز»، نوشته احمد محمدی و همکاران (۱۴۰۰)، سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، سال ۱۴، شماره ۶۲. نتیجه حاصل از این پژوهش دال بر آن است که رمان «شازده احتجاب» به واسطه ریختار صناعی و دلالت‌مندش، از قابلیت ظرفیت خوانش ریزوماتیک دلوزی برخوردار است.

مقاله «بررسی تطبیقی یک شعر از علی باباچاهی و شمس لنگرودی بر اساس نظریه ریزوماتیک ژیل دلوز»، نوشته بهزاد خواجهات (۱۴۰۰)، نقد تحلیلی و زیبایی‌شناسی متون، سال ۴، شماره ۴، پیاپی (۱۳). مهم‌ترین دستاوردهای این پژوهش بیانگر آن است که وسعت دایره واژگانی و تنوع آن، پرسش‌های معنایی، تعابیر غریب و ناآشنا،

فعالیت‌های زبانی (روایت‌گری‌های گاه به گاه)، لحن‌پردازی خاص، خروج از بافت ادبی، نوعی طنز عصبی و ابهام در بعضی سطرها نشانه‌هایی از تجربه‌ورزی در شعر علی باباچاهی را به نمایش می‌گذارد، حال آنکه در شعر شمس لنگرودی، تجربه‌های شاعر در برخی ترکیبات و تصویرها و وارونه‌نویسی ابتدای شعر در انتها جلوه‌گری می‌کند.

مقاله «کاربست رویکرد ریزوماتیک دلوز در رمان «التلج یأتی من النافذة» از «حنّا مینه»، نوشته شمسی واقف‌زاده و مریم قربانعلی (۱۴۰۱)، دو فصلنامه *روایت‌شناسی*، سال ۶، شماره ۱۱. دستاورد این جستار حاکی از آن است که قهرمان رمان در عین دارا بودن ویژگی شخصیت‌های هر کدام از شخصیت‌های کلاسیک و مدرن، از هردوی آن‌ها فراتر رفته و دارای کثرتی افقی، مسطح و ریزومی است.

درباره رمان «عندما يفكر الرجل» نیز پژوهش‌های اندکی به انجام رسیده، اما پژوهشی که رمان مذکور را از منظر رویکرد ریزوماتیک واکاوی کند، به انجام نرسیده است. در ذیل به معرفی پژوهش‌های صورت‌پذیرفته در ارتباط با این رمان اشاره می‌شود.

پایان‌نامه کارشناسی ارشد «بررسی رمان «عندما يفكر الرجل» اثر خوله القزوينی بر اساس مکتب واقع‌گرایی»، نوشته سعیده رحیمی ناصرو (۱۳۹۵)، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده زبان‌های خارجی، دانشگاه یزد. یافته‌های این پایان‌نامه گویای آن است که خوله القزوينی برای بیان مسائل مختلف سیاسی، اجتماعی و اقتصادی از شخصیت‌های ساده استفاده کرده است.

و مقاله «قهرمان مسئله‌دار در رمان «عندما يفكر الرجل» اثر خوله القزوينی بر اساس نظریه لوسین گلدمن»، نوشته مهین ظهیری و همکاران (۱۴۰۱ ش)، *مجله زبان و ادبیات عربی*، سال ۱۴، شماره ۳. دستاورد این پژوهش حاکی از آن است که محمد به عنوان

قهرمان مسئله‌دار، با پای‌بندی به آرمان‌های واقعی، با ارزش‌های ضمنی جامعه چون قدرت‌طلبی در تعارض قرار می‌گیرد، و با فرار گرفتن در حاشیه جامعه از صحنه محو می‌شود.

با توجه به اینکه رویکرد مقاله حاضر بر درک خواننده از رمان تأثیر بسزایی دارد و با سرپیچی از ساختار سلسله‌وار در پی معناسازی و دیکنه کردن آن به خواننده نیست از سایر پژوهش‌های پیشین متمایز می‌شود.

۲. خوله القزوینی و معرفی رمان «عندما يفكر الرجل»

خوله صاحب سید جواد القزوینی در شهر کاظمیه عراق در هشتم فوریه ۱۹۶۳ متولد شد. پدربزرگش سید جواد در آن دوران مرجع شیعیان کویت بود. او با زنی کویتی ازدواج کرد و سید صاحب پدر خوله حاصل این ازدواج است. پدر خوله در ابتدای جوانی‌اش به منظور کسب علم از حوزه علمی نجف عازم آن دیار شد و با دختری از اشراف‌زادگان این شهر مقدس ازدواج کرد و برای چند سال در آنجا اقامت گزید، سپس به کویت بازگشت (محسنی‌نژاد، ۱۳۹۲، ص. ۱۴۳). خوله تحت تأثیر کتاب‌های شهیده بنت الهدی، المنفلوطی، نجیب محفوظ و تنی چند از ادبای عرب و غرب قرار گرفت (العلی، ۱۹۹۹، ص. ۱۶۹۹). وی کار روزنامه‌نگاری را با قلم‌زنی در روزنامه «آفاق الجامعیة» آغاز و خود را به عنوان نویسنده ثابت مجله «صوت الخلیج» معرفی کرد و در پی آن، ویراستاری بخش «زن و خانواده» مجله یادشده به وی پیشنهاد شد (السلیمان، ۲۰۰۲، ص. ۸۱). مهم‌ترین آثار داستانی وی عبارت‌اند از: «مذکرات مغتربه»، «مطلقة من واقع الحیاة»، «عندما يفكر الرجل»، «رسائل من حیاتنا»، «حدیث الوسادة»، «جراحات فی الزمن الردیء»، «إمرأة من زمن العولمة»، «حکایات نساء فی العیادة»

النفسیة» و... (محسنی‌نژاد، ۱۳۹۲، صص. ۱۵۰-۱۵۷). «محمد» شخصیت اصلی رمان، نویسنده مقالات سیاسی در مجله المساء و دانشجوی رشته علوم سیاسی است. «عبدالله» سردبیر مجله یادشده در پی توطئه‌ای، «سوزان» منشی مجله را به قتل می‌رساند و «محمد» به عنوان متهم اصلی برای اثبات بی‌گناهی‌اش متحمل دردهای بسیاری می‌شود. «محمد» در تبعید به کمک «علی» همسر خواهرش به منظور تحصیل و کار در یک مجله از ترکیه به لندن سفر می‌کند، و پس از گرفتن مدرک دکتری در دانشگاه آکسفورد به تدریس مشغول می‌شود. او در یکی از کنفرانس‌های غربی که در پاریس برگزار شد، توسط مردی ناشناس به ضرب گلوله به شهادت رسید (القزوینی، ۲۰۰۹، صص. ۱-۱۸۸).

۳. رویکرد ریزوماتیک دلوز

دلوز با طرح رویکرد افقی و عرضی به معرفت و دانش موسوم به «ریزوماتیک» می‌کوشد از دریچه‌ای نو به این قضیه بنگرد (سجادی و باقرنژاد، ۱۳۹۰، ص. ۱۲۵). او قائل به دو تفکر ریزومی و درختی متمایز است (Gough, 2006, p.1). از نظرگاه وی درخت مظهر «بودن» و ریزوم نماد «شدن» است. مقصود از «شدن» دگردیسی هر مفهومی از طریق گذرها است (پیتون، ۱۳۸۷، ص. ۱۵۲). مفاهیم، ارتباط و فلسفه یکسان یکدیگر را تأیید می‌کنند (دلوز و گاتاری، ۱۳۹۲، ص. ۳۱). منظور دلوز از «شدن»، قابلیت انتقال و تغییر زندگی از طریق ساختارهای بسته به سمت تمایز است. حفظ ساختارها با «بودن» در تعامل است؛ حال آنکه «شدن» نفی‌کننده حفظ و بقای ساختار است؛ «شدن» گشوده بودن در برابر تفاوت‌هاست (سلحشوری و حق‌وردی، ۱۳۹۴، ص. ۱۱۲). دلوز، هستی و اجزای آن را همواره در حال «شدن» می‌داند

(Ballantyne, 2011, p.186) و معتقد به وجود شیوه‌های متفاوت اندیشه و ادراک به اندازه وسعت جهان است (Colebrook, 2011, p. 42). اندیشه کوچنده با «شدن» و حرکت و اندیشه یک جا نشین و راکد با بودن قابل اتصال است (Parr, 2005, p. 23). اندیشه ماهیتاً به دنبال حقیقت است و بر درستی آن عشق می‌ورزد (Deleuze, 1994, p. 131). دلوز در برابر مدل درختی اندیشه که در بردارنده مفاهیمی مانند کلیت، پایگان، رد، نظم، وحدت و بودن است، مفاهیمی چون اتصال، نقشه، چندگانگی، بس‌گانگی، شدن، عزیمت و اندیشه کوچنده را عرضه می‌کند (Williams, 2004, p. 26). او کتاب را نوعی ریزوم می‌داند که در پی معناسازی و دیکنه کردن آن به خواننده نیست. هر خواننده در مواجهه با متنی که نوعی تازگی در تجربیات و احساسات او بر می‌انگیزد، دو راه دارد: یا می‌کوشد معنایی برایش بیابد، یا در پی تداوم این تجربه جدید برآمده و آن را به عنوان تجربه‌ای نو می‌پذیرد (Attridge, 2004, p. 40). «نظریه پردازان معتقدند خوانش، مخاطب را وارد شبکه‌ای از روابط متنی می‌کند. تأویل یک متن، کشف کردن معانی آن، در واقع ردیابی همین روابط است» (آلن، ۱۳۹۲، ص. ۱۳). در فرایند خوانش متن، تمرکز باید بر تأثیراتی باشد که در فرد و حیات وی می‌آفریند (دلوز، ۱۳۹۲، ص. ۱۳۵). پروژه فلسفی دلوز ضمن عطف توجه مکرر به آثار ادبی به مثابه محملی قابل و پویا برای اندیشیدن، آن‌ها را جلوه‌گاه شیوه ریزوماتیک کرده است. مدعای دلوز اهمال ریشه و توجه به ساقه است که تداعی‌گر شعار آمریکایی «به جست‌وجوی ریشه نرو، به دنبال ساقه باش» است. در نتیجه، دلوز در تبیین رویکرد ریزوماتیک، غالباً در آثارش به طرح شاخصه‌هایی نظیر سرهم ساخت و اتصال، اقتدارزدایی از سوژه، شدن و سیورورت، قلمروگریزی و قلمروگذاری و مرکززدایی می‌پردازد؛ چرا که بر اساس مفاهیم دلوزی و با رویکرد ریزوماتیک می‌توان به سرچشمه‌ها و گفتمان‌های درونی آفرینش اثر ادبی و خوانش آن

پرداخت (رامین‌نیا، ۱۳۹۴، صص. ۴۶-۵۱). رویکرد ریزوماتیک دلوز بر چهار شاخصه متمرکز است که در زیر به معرفی آن‌ها پرداخته می‌شود.

۱-۳. اصل اتصال و دیگرگونی

متکثر بودن راه‌های ورودی و بس‌گانه بودن ریزوم در همه جهات حرکت می‌کند و از هریک از مدخل‌ها ارتباطی جدید می‌یابد (زمانی جمشیدی و شریف‌زاده، ۱۳۹۶، ص. ۹) تا با ایجاد شبکه‌ای جدید موجب تغییر کیفی گردد. رویکرد دلوز تأکیدکننده اتصال اشکال جداشده است. این اتصال پیوند میان روابط است، نه پیوند میان این‌همانی و هویت‌های متفاوت (Deleuze, 1987, p. 7). هر نقطه از ریزوم با قابلیت اتصال به نقطه‌های دیگر، وضعیتی متفاوت از درخت یا ریشه دارد که نقطه‌ای ثابت را در نظر می‌گیرد و نظمی را ایجاد می‌کند. ریزوم در همه ارتباطات سلسله‌مراتبی از نوع عمودی یا طولی و ثنوی اختلال پدید آورده و اتصال ناهمگن ایجاد کرده است. هر نقطه ریزوم از قابلیت اتصال به نقاط دیگر ریزوم برخوردار است و برخلاف درخت، تثبیت‌کننده نظم‌های سابق نیست و درنهایت مجموعه‌ای از این اتصالات سبب صیوررت می‌شود (موحدیان و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۸۲۸).

۲-۳. اصل بس‌گانگی و ناهمگونی

مفهوم بنیادین ریزوم، بس‌گانگی است. ریزوم همواره در حال حرکت است و نمی‌توان برای آن شروع و پایانی قائل شد. ریزوم همواره در جریان است؛ پس نقطه بن‌بست یا راکدی برای آن قابل تصور نیست. هر چه هست، خطوط جریان‌دار است (Deleuze & Parnetic, 1985, p.8). مجموعه‌های نامتناظر برهم‌زننده ساختار است و اصولاً کثرت ضد ساختار است. همه

پدیده‌ها به محض ادغام وانکسار، ساختار اولیه‌شان رنگ می‌بازد. ریزوم‌ها از رهگذر برقراری ارتباط با اشکال متکثر، قلمروزدایی و تغییر ماهیت خود را آغاز می‌کنند. «کنش بس‌گانه‌وار، حرکت و تغییر مدام را امکان‌پذیر می‌سازد» (Parr, 2005, p.182). فضای ریزوماتیک، فضایی هموار بوده و روابط تحول‌پذیر، متکثر و پیوسته در حال دگرذیسی است (احمدآبادی و فرج‌الهی، ۱۳۹۶، ص. ۸). بس‌گانگی از رهگذر ارتباط با دیگر بس‌گانه‌ها ایجاد می‌شود. با ایجاد خطوط گریز و قلمروزدایی، هویت بس‌گانه‌ها دگرگون می‌شود و این تحولات به صورت مستمر در جریان است و از تعیین بخشی و اطلاق معانی ثابت به پدیده‌ها جلوگیری می‌کند. مرزها محو می‌شود و دیگر پایان و مقصد در آن مطرح نیست، بلکه همواره دگرگونی، قلمروزدایی و شکستن چارچوب‌هاست؛ نو شدن مداوم، پیش‌بینی‌ناپذیری و تغییر ظرفیت‌هاست. بس‌گانگی عرصه گریز از سیطره دال، امر ثبات‌بخش و انتظام‌گر است (موحدیان و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۸۲۸). اصل چندگانگی، کثرت به معنای اجتماع نقاط گوناگون به دور هم به نحوی که حاصل آن ایجاد یک کل ریزوماتیک است (سجادی و ایمان‌زاده، ۱۳۹۱، ص. ۹).

۳-۳. اصل گسیختگی نادالانگر و غیرپایگان

هر ریزوم دربردارنده خطوط سازمان‌یافته است؛ همان گونه که خطوط قلمروزدایی دائماً آن‌ها را از هم می‌گریزند. در ریزوم، نوعی گسیختگی وجود دارد و در عین حال، خطوط آن مانند خط پرواز است. ریزوم به سرعت در شکلی جهش‌یافته و یک خط تغییر یافته را به دیگری وصل می‌کند. این خطوط، همواره به یکدیگر بسته شده است (Deleuze, 1987, p. 9). این خصیصه به معنای گسیختگی در مفهوم پریشانی ساختار

نیست، بلکه در این مفهوم، شبکه وصل‌کننده این سطوح می‌تواند از هم بگسلد و از نو ایجاد کند (رامین‌نیا، ۱۳۹۴، ص. ۴۴) بس‌گانگی‌ها به وسیله خطوط گریز دگرگون می‌شود. مقصود از قلمروزدایی در آثار دلوز، گریز امور، پدیده‌ها و پیشامدها از معانی متعین نسبت داده‌شده به آنهاست، به طوری که با برقراری پیوندها دستخوش دگرگونی ماهوی شود (زمانی جمشیدی و شریف‌زاده، ۱۳۹۶، ص. ۱۷۹). ریزوم در مقابل تفکر درختی که پایگان‌مدار است، تمرکززدا، غیرپایگان و نادال‌تگر است. ریزوم از فالت‌های مسطح تشکیل شده و برقرارکننده ارتباطات افقی است و دلالتی معین را نمی‌توان بر آن فرض کرد (Deleuze & Guattari, 1987, p. 9).

۴-۳. اصل نقشه‌نگاری و میان‌بودگی

ریزوم تابع هیچ ساختاری نیست و دنباله روی یک مدل تکرار شونده نیست، بلکه به طور بالقوه نقشه‌ای است که با ابعاد باز خویش در برابر هر تغییری پذیرنده است (کاظمی، ۱۳۹۲، ص. ۲۰۰). ریزوم یک نقشه گشوده، اتصال‌پذیر و در عین حال جداشدنی، برگشت‌پذیر، واژگون‌شدنی و پذیراست. ریزوم به هر گونه از مدل ساختاری موروثی انعطاف نمی‌یابد و با هر محور ژرف‌ساختی غریبه است. ریزوم با هر گونه آرایشی می‌تواند سازگار باشد و توسط فرد یا چارچوب اجتماعی به کار گرفته شود (Deleuze, 1987, p. 9). ریزوم بی‌آغاز و بی‌انتهاست؛ همواره یک «میان» است. «میان» به هیچ وجه میانگین و متوسط نیست. در میانه چیزها بودن، ارتباط معینی را تعیین می‌کند که از چیزی به چیز دیگر برود و دوباره به عقب بازگردد. نقشه بازگردد. نقشه بازنمایی یا بازتولید نیست، خودش جزئی از ریزوم است. نقشه‌ای باز است که در تمام ابعادش اتصال می‌گیرد. به علاوه مستعد دریافت تغییرات مداوم است. حاوی ورودی‌های کثیری است که کثرت آنها به چگونگی اجرا

بستگی دارد (Deleuze & Guattari, 1987, p. 9). نقشه را می‌توان در اندازه‌های مختلف پاره یا معکوس یا مطابق خواست افراد یا گروه‌های اجتماعی بازسازی کرد (موحدیان و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۸۲۹).

۴. تحلیل رمان «عندما يفكر الرجل» براساس خوانش ریزوماتیک

۴-۱. اصل اتصال و دیگرگونی در رمان «عندما يفكر الرجل»

هر کدام از اتفاقات رمان «عندما يفكر الرجل» به نقطه دیگر آن متصل می‌شود. «محمد» در عین پیوستگی با شخصیت‌های دیگر داستان، تابع هیچ الگوی از پیش مشخصی نیست و میان او و سایر عناصر داستانی نوعی ناهماهنگی وجود دارد. شجاعت منحصر به فرد «محمد» در حرفه خبرنگاری، مسئولان فاسد را بر آن داشت تا با توطئه‌ای از پیش طراحی شده نسبت به حذف او از جامعه اقدام کنند. از این رو، عبدالله سردبیر مجله المساء، با پیاده ساختن نقشه قتل سوزان، «محمد» را به عنوان قاتل او معرفی و شروع به شایعه‌پراکنی می‌کند و می‌گوید: «سوزان» به دلیل وعده‌های دروغین «محمد» مبنی بر ازدواج با وی، و ترس از رسوایی احتمالی خود را کشته است:

قال له الأستاذُ عبدالله وهو يفتعلُ الحزنَ والأسى:

-لقد انتحرت المسكينة عندما أوهمتها بالزواج.

ذهل: أي زواج؟ أنا لم أعدها بذلك.

فقال الأستاذ: قد أفضت لي أمس أنها ستقبلك لإتمام إجراءات الزواج بعد أن خدعتها في رحله مسكو وعندما اعتذرت لها عن تحقيق الأمانة خشيت من الفضيحة فانتحرت (القزويني، ۲۰۰۹، صص. ۲۰۲-۲۰۳).

از خلال سطور ذکرشده، جهان‌نگری «محمد» که مبارزه با مافیای ترور مانند قاتلان سوزان و نیز اعتراض به ناهنجاری‌های اجتماعی و فراموش شدن آرمان‌های مبارزان در زد و بندهای اقتصادی است، نمود می‌یابد. دشمنان، با متهم کردن «محمد» به قتل سوزان او را دیوانه خطاب می‌کنند، زیرا از کشف شدن جنایت‌هایشان برای دیگران، احساس خطر می‌کنند. از این رو «محمد» به افشای دسیسه‌های دشمن می‌پردازد و آنان را رسوا می‌سازد:

اسْتَيْقَظُوا مِنَ الْعَفْلَةِ، لَا يَخْدَعَنَّكُمُ التَّعْتِيمُ الْاِعْلَامِيُّ... إِنَّمَا هِيَ مَسْرَحِيَّةٌ رَبَّهَا هَؤُلَاءِ الْأَوْغَادُ لِقَتْلِي.

يَصْرُخُ الْأُسْتَاذُ عَبْدِ اللَّهِ: إِخْرَسْ أَيُّهَا الْمَجْنُونُ إِخْرَسْ.

وَيَمْضِي مُحَمَّدٌ فِي حِدَّةٍ وَثِقَةٍ: نَعَمْ أَنَا مَجْنُونٌ وَتِلْكَ هِيَ نَهَائِيَّةُ هَذِهِ الْمَسْرَحِيَّةِ حَتَّى تَسْلُبُوا تَأْثِيرِي عَلَى النَّاسِ وَتَجِدُوا طَرِيقًا لِلْخَلَاصِ مِنْ هَذِهِ الْأَكْذُوبَةِ (همان، ص. ۲۰۵).
در متن فوق «محمد» با آگاهی از باطن خبیث مأموران حکومتی با شجاعتی بی‌نظیر تلاش می‌کند تا مردم را از خطر مأمورانی که سرنوشت آن‌ها را در اختیار گرفته‌اند، در امان نگه دارد. در مقابل، مأموران حکومتی نیز حکم تبعید او به ترکیه را صادر می‌کنند:

قَالَ الْمُحَقِّقُ:

-سْتَسَافِرُ الْآنَ إِلَى تَرْكِيَا.. فَقَدْ سَحَبْنَا مِنْكَ جِنْسِيَّتَكَ

يَصْرُخُ:

-لَا.. لَا أُرِيدُ.. أُرِيدُ أَنْ أَمُوتَ هُنَا... لِيَفْهَمَ الْعَالَمُ أَنَّ هَذِهِ الْمَهْرَلَةَ تَتَكَرَّرُ كُلَّ يَوْمٍ (همان، ص. ۲۲۴).

با توجه به نوع نگرش دگرآیین، «محمد» ریزوموار مدام از جایی سر برون آورده و در جایی دیگر صحنه را ترک می‌کند تا زنجیره‌های مبارزاتی را به هم وصل می‌کند. از

نگرگاه لویناس که از او به عنوان فیلسوف «دیگری» یاد می‌شود نقطه مقابل سوژه خودبسنده و خودآیین^۱، سوژه دگرآیین^۲ است. «سوژه اخلاقی لویناس با غیریتی در درونش تعریف می‌شود نه با این‌همانی و خودبودگی. مهم‌ترین مجاز لویناس برای طرح چنین تجربه‌ای، مواجهه چهره به چهره با دیگری است. در آثار لویناس، تجربه مواجهه با دیگری از همه مقوله‌های دانش و فهم «من» می‌گذرد. لویناس استدلال می‌کند که تجربه ناگزیر دیگری پایه و اساس «خودبودگی» است پس «من» چیزی جز پاسخ به دیگری نیستم (Nealon, 1997, p. 132). از این رو، «محمد» در تبعید با «علی» همسر خواهرش «فاطمه» که در مصر ساکن هستند، نامه‌نگاری می‌کند تا دریچه‌ای برای اتصال با وی بیابد، «علی» نیز مشتاقانه پاسخ او را می‌دهد:

استلم برقیه من صاحبه «علی» ظهر الأول من فبرایر وارتجف لفرف السعادة... كان «علی» بمثابة الخيط الواهي الذي سيتشله من هذه الهوة... قرأ هذا السطر الذي ملأ قلبه بأحاسيس الأمل تنفجر في كيانه: «سنصل غداً فبرایر علی متن طائره الخطوط الجوية المصرية الساعة الثانية بعد الظهر». أطبق الطرف وهو ولا يكاد يصدق، تهلل وجهه بالبشري (القزويني، ۲۰۰۹، ص. ۲۳۷).

در متن یادشده، خوله در پرداخت شخصیت «محمد»، روایت را از قیودات آثار رئالیستی و پیشامدرن مدعی نمایش تمامیت یکپارچه جسمی و ذهنی شخصیت‌های اثر آزاد می‌کند. استراتژی وی در این روایت، تصویر و رؤیت‌پذیر کردن شخصیت «محمد» در هیئتی مولکولی و در فرایند حرکت و سیورورت است؛ مولکولی از آن حیث که نویسنده در صدد عرضه کلی و یکپارچه از چهره، بدن و کنش «محمد» نیست، بلکه شخصیت او را ذره ذره در فرایندی تدریجی در طول روایت ترسیم می‌کند.

«محمد» در تبعید از رهگذر ارتباط با سوژه دگرآیین «علی» برای رسیدن به اهدافش ریزوم دیگری پدید می‌آورد؛ لذا با مهاجرت به لندن راهی جدید برای مبارزه می‌گشاید. وی در آنجا افزون بر تحصیل به روزنامه‌نگاری در یک مجله مشغول می‌شود. از آنجایی که هر نقطه از ریزوم قابل اتصال به ریزومی دیگر است. اتصال دو ریزوم حاکی از رابطه‌ای افقی و انشعاب‌یابنده است و باعث تغییر کیفی در آن‌ها می‌شود. از این رو پیوند «محمد» و «علی» و ملاقات این دو مبارز موجب هم‌افزایی آنان می‌شود و کیفیت مبارزاتی آن را دو را بهبود می‌بخشد، زیرا تفکر ریزومی در نفس خود متعدّد و آزاد از قید یگانگی است. تفکر ریزومی عامل ارتباط و دگرزایی است به نحوی که امکان ایجاد شبکه‌ای بی‌پایان را فراهم می‌کند؛ از آن جهت که هر نقطه از آن می‌تواند به نقاط دیگر آن وصل شود (Deleuze & Guattari, 2015, p. 12).

۲-۴. اصل بس‌گانگی و ناهمگونی در رمان «عندما يفكر الرجل»

افزوده شدن ریزومی به ریزوم دیگر تغییر سرشت هر دو ریزوم را به همراه می‌آورد. «محمد» در مواجهه با افراد مختلف، قابلیت‌های جدیدی به دست می‌آورد و ظرفیت‌های تازه‌ای ایجاد می‌کند؛ به طوری که نه «محمد» آن «محمد» قبلی است و نه هیچ یک از کنشگران دیگر رمان. در سراسر این رمان، کنش‌های بس‌گانه‌وار زیادی مشاهده می‌شود که باعث تغییر شده است. کنش بس‌گانه‌وار در «محمد» او را از مرکزیت به سمت تغییر و حرکت هدایت می‌کند و باعث قلمروزدایی و چاره‌اندیشی در او می‌شود. در بخشی از رمان، عبدالله سردبیر مجله المساء که نقشه‌های شومی برای نابودی «محمد» در سر می‌پروراند، در جریان اعزام «محمد» به کنفرانس مسکو، «سوزان» را به عنوان همراه به او تحمیل می‌کند، تا بتواند توطئه خویش را عملی سازد. «محمد» از همراه شدن

«سوزان» با خویش بیم داشت و به این دلیل پیوسته با خود درگیر بود. «محمد» از این وضعیت پیش‌آمده و تحمیلی بسیار ناخرسند می‌گردد، اما دیری نمی‌پاید که وی با انتخاب راه‌حلی درست، قابلیت جدیدی می‌آفریند که به ظرفیت تازه‌ای برای ایجاد تغییر در سوزان و هدایت او به سوی راه صحیح و درست می‌انجامد:

يَنْبَغِي أَنْ أَعْفَ فِي هَذَا الْأَمْرِ الْمُحِيرِ فَلِمَاذَا الْهَرُوبُ مِنْ وَقَعِ يُلَاحِظُنَا وَيُحْصِي عَلَيْنَا
أُنْفَاسَنَا... لِمَاذَا أَفْعَلُ كُلَّ هَذَا؟ أَنَا أَعْرِفُ أَنَّ فِي أَعْمَاقِي هَاجَسًا كَبِيرًا بِأَنَّي قَادِرٌ عَلَى
مُغَالِبَةِ الْمَوْقِفِ... فَلَأُخَطِّطُ لِهَذِهِ الْمُهْمَةِ وَأَسْعَى دُونَ أَنْ أَتْرِكَ أَثْرًا وَتَغْرَةً تَدُلُّهُمْ عَلَى نُقَاطِ
ضَعْفِي... (القزويني، ۲۰۰۹، ص. ۱۱۴).

متن مذکور حاکی از آن است که چهره «محمد» در این بخش از داستان، افزون بر یک مصلح اجتماعی چهره فردی دلسوز و خیرخواه است که سرنوشت «سوزان» و نجات وی از چنگال گروه مافیایی «عبدالله» که او را طعمه‌ای برای رسیدن به مقاصد خویش ساخته‌اند، برای «محمد» بسیار حائز اهمیت است. در ادامه همان سفر برخورد قاطعانه «محمد» با پیشنهاد «سوزان» مبنی بر ایجاد رابطه عاطفی و احساسی با یکدیگر مؤید گشایش ظرفیت‌های تازه توسط «محمد» از رهگذر مواجهه ریزوم‌وار با دیگران است:

أَعْتَقِدُ أَنَّكَ تُجِيدِينَ تَمَثُّلَ الْحُبِّ وَالْكَرَاهِيَّةِ وَالذُّمُوعِ ... فَقَلْبِي يُحَدِّثُنِي بَلَدُكَ حَرْبَاءٌ
تَتَلَوْنَ كُلَّ سَاعَةٍ بِلَوْنٍ... لَا تَعْرِفِينَ سِوَى ذَاتِكَ الْمَرِيضَةَ الَّتِي أَنْهَكَتَهَا أَمْرَاضُ الْمَدِينَةِ
الصَّاحِبَةِ. كَيْفَ اسْتَطِيعُ أَنْ أَغْفِرَ لَكَ مَجُونِكَ وَرَقْصِكَ وَسَهْرَكَ وَكَيْالِيكَ الصَّاحِبَةِ؟
قَاطِعَتُهُ بَاكِيَةٌ: أَرْجُوكَ أَنْ تَغْفِرَ لِي، أَعِدْكَ أَنِّي سَأَتَخَلَّصُ مِنْ كُلِّ هَذَا التَّارِيخِ.
قَالَ بِلَهْجَةٍ صَادِقَةٍ لَا تَرُدُّدَ فِيهَا: أَرْجُوكَ أَنْتَ أَنْ تَتْرَكِينِي وَشَأْنِي (القزويني، ۲۰۰۹،
صص. ۱۴۲-۱۴۳).

در متن فوق، که مربوط به دوران حضور «محمد» و «سوزان» در همایش موسکو است منشی مجله «سوزان» دور از چشم سایر اعضای مجله موضوع علاقه قلبی خویش به «محمد» را مطرح می‌کند، اما «محمد» تحت تأثیر ابراز علاقه «سوزان» قرار نمی‌گیرد، و با پاسخ‌های قانع‌کننده به شدت از او انتقاد می‌کند. «محمد» با پای‌بندی به زندگی زناشویی خویش، در برابر احساسات زنانه «سوزان» نرمش نشان نداده و با عزمی راسخ با هوای نفس خویش مبارزه می‌کند و در وجود خود ذره‌ای تردید راه نمی‌دهد.

«محمد» در جریان برگزاری انتخابات دانشگاه، دوستان هم‌دانشگاهی خویش را در حال مجادله با گروه افراطی عادل می‌بیند. وی دوستان خود را به آرامش دعوت می‌کند، زیرا هدف گروه مخالف ایجاد تفرقه میان افراد است:

إِنَّ هُنَاكَ أَتِّجَاهَاتٍ خَاطِئَةٌ فِي سَاحَةِ الْجَامِعَةِ عَلَيْنَا أَنْ نُنَبِّهَ إِلَيْهَا الْغَافِلِينَ وَالسَّذِجَ...
وَأِنَّهَا مَسْئُولِيَّةٌ يَا إِخْوَتِي... أَرْجُوكُمْ تَرِيثًا... إِنَّا أَمَامَ أَخْطُوبٍ شَرِسٍ وَعَادِلٍ هُوَ وَجُزْءٌ
صَغِيرٌ مِنْهُ، إِنَّ الْقَضِيَّةَ أَعْمَقُ مِمَّا تَتَصَوَّرُونَ... فَهُنَاكَ خَلْفَ السُّتَارِ أَصَابِعٌ خَفِيَّةٌ تَمَزَّقُ
وَحَدَّتْنَا... وَتُشْتَّتُ شَمْلِنَا... (همان، صص. ۳۹-۴۰).

یکی دیگر از ویژگی‌های ریزومی، کثرت و بینامتن بودن شخصیت‌های داستانی است (رئسی و همکاران، ۱۳۹۸، ص. ۱۷۳). عدم التزام و تعهد عادل به مسائل اخلاقی بینامتنی است که مانند یک کنش بس‌گانه عمل می‌کند و در «محمد» انگیزه حرکت را به وجود می‌آورد. «محمد» با شم سیاسی والای خود طرفدارانش را از وجود دست‌های پشت پرده که در پی برهم زدن یک‌پارچگی آن‌ها هستند، باخبر می‌سازد. در متن یادشده، «محمد» نمادی از میل به قلمروزدایی و قلمروپذیری است. «محمد» به واسطه اتصالش به گروه دوستان و نوع نگرش وی به مسائل اجتماعی و سیاسی و نگاه انتقادی‌اش نسبت به مسئولان ناکارآمد و نالایق جامعه، نمودی بارز از میل به

قلمروشکنی از جامعه غرق در تباهی‌ها و سیاهی‌هاست. در جای دیگری از رمان مذکور، «محمد» دوستانش را در تقابل با گروه عادل به آرامش دعوت کرده، و تاب شنیدن انتقادات مخالفان را به آن‌ها آموزش می‌دهد:

كَانَ أَحَدُ أَصْدِقَائِهِ يَصْرُخُ بِحِدَّةٍ قَائِلًا:
 إِنَّكَ إِنْسَانٌ مُتَطَرِّفٌ يَا عَادِلٌ فَالْأَجْدَى أَنْ تَكُونَ مُوْضُوعِيًّا...
 وَيَجِيبُهُ عَادِلٌ: أَنَا أَرْفُضُ الْمُنَاقِشَةَ مَعَ جَمَاعَةٍ لَيْسَ لَهَا انْتِمَاءٌ وَجَدُّورٍ...
 وَتَدَخَّلَ مُحَمَّدٌ: وَيَحْكُمُ مَا هَذَا؟ ... أَنْتُمْ طَلَبَةُ جَمَاعَةٍ وَيَنْبَغِي عَلَيْكُمْ التَّوَرُّؤُ فِي اخْتِيَارِ
 أَلْفَاظِكُمْ... لِكُلِّ مِنْكُمْ الْحَرِيَّةُ فِي التَّعْبِيرِ عَنِ آرَائِهِ وَمُعْتَقِدَاتِهِ وَلَا حَاجَةَ بِكُمْ لِكُلِّ هَذَا
 الصَّخْبِ وَالتَّشْنِجِ!! (همان، ص. ۱۱۳).

«محمد» یکی از طرفداران آزادی بیان در جامعه، از دوستان خود می‌خواهد با احترام به عقاید دیگران و به کار بردن بهترین الفاظ در مواجهه با مخالفان، انتقادپذیر باشند و تحت تأثیر گفته‌های آنان مشوش نشوند. امید به پایان یافتن حکومت حاکمان ستمگر، کنشی بس‌گانه‌وار است که «محمد» را به سمت صیوررت «شدن» که همان افشاگری است، سوق می‌دهد. این امر با دیدگاه دلوز درباره «شدن» مطابقت دارد، زیرا در دیدگاه مذکور «شدن» حرکت دائمی است و منظر جدیدی میان دو حالت و وضع را باز می‌نماید. «شدن» تغییر و پویایی میان وضعیت‌های دیگرگون است که به جانب وضع فرجامین یا هدفی خاص گرایش نمی‌یابد (Parr, 2005, p.25). تصمیم «محمد» برای اعتراض به ظلم حاکمان در پی کنش بس‌گانه به وجود می‌آید:

أَنَا لَسْتُ لَصًّا أَوْ مُحْتَالًا كَمَا تُثَبِّتُهُ الْإِشَاعَاتُ الْمَزِيغَةُ، إِنَّمَا لَأْتِي وَأَجْهَتُهُمْ بِحَبِي لِأَرْضِي
 وَوَطْنِي وَمَبَادِيئِي سِلَاحًا أَصَوَّبُهُ إِلَى صُدُورِهِمْ، عَرَفُونِي مُسْتَيَقِظًا وَعِنْدَمَا وَجَدُوا صُعُوبَةً
 فِي اقْتِلَاعِ جُدُورِي أَوْ هَمُوكُمْ أَنِّي شَجَرَةٌ مَلْعُونَةٌ لَا تَبْتُ إِلَّا السُّمُومَ، اسْتَخْدَمُوا الْقَتْلَ

مَبَادِنِي سِلَاحِ الْغَرِيْزَةِ حَتَّى أَتَخَلَّى عَنِ تِلْكَ الْقِمَمِ الشَّمَاءِ وَأَسْقُطُ فِي هَاوِيَةِ الشَّهَوَاتِ...
(القزوينی، ۲۰۰۹، ص. ۲۱۵).

بس گانه‌ها بعدی فراتر یا فرارمز نیستند، بلکه مسطح‌اند که همه ابعاد را پُر یا اشغال می‌کنند. آن‌ها از طریق قلمروزدایی و اتصال به بس گانه‌های دیگر تعریف می‌شوند. تصور و اندیشه یگانگی و وحدت، زمانی آشکار می‌شود که صاحب قدرتی با نیروی دلالتگر، مجموعه‌ای از روابط دو یا تک‌صدایی را در میان عناصر اعمال کند (دلوز و گتاری، ۱۹۸۷، صص. ۸-۹). لحن انتقادآمیز «محمد» در سطرهای فوق همان نیروی دلالتگری است که بی‌باکانه از عشق خود به میهن دم می‌زند و خطاب به ناظران، هشیاری خویش را علت گرفتار شدنش قلمداد می‌کند. کنش یادشده، قلمروزدایی را برای وی به همراه می‌آورد. این قلمروزدایی یادآور قلمروزدایی در آثار دلوز و گتاری است که در آن‌ها، امور، پدیده‌ها و پیشامدها از معانی ثابت و متعینی که به آن‌ها نسبت داده شده بگریزند و با برقراری پیوندها و اتصالات دستخوش دگرگونی ماهوی شوند (محمدی و همکاران، ۱۴۰۰، ص. ۱۲۴).

۳-۴. اصل گسیختگی نادلالتگر و غیرپایگان در رمان «عندما يفكر الرجل»

اگرچه ممکن است ریزوم بدون دلالت قبلی از هم بگسلد، گسست آن نشانه ضعف نیست، بلکه آغاز رویش دوباره از زاویه‌ای دیگر است. در هر مرحله از داستان، «محمد» مانند ریزوم غیرپایگان عمل می‌کند و گرایش به پویایی «محمد» را به قلمروزدایی وا می‌دارد. در بخشی از رمان، همکلاسی‌های «محمد» در دانشگاه و همکاران وی در مجله به او به چشم قاتل می‌نگریستند و در چنین شرایط بحرانی وی را تنها رها کردند و و از حمایتش دریغ ورزیدند. از این رو، «محمد» با کنشی

بس‌گانه‌وار تصمیم می‌گیرد راه‌حلی جدید برای نماندن در موقعیت قبلی بیابد، و خود را از محوریت و تمرکز برهاند.

اشْتَدَّ حَزْنُهُ كُلَّمَا لَمَعَ فِي عُيُونِ أَصْحَابِهِ بَرِيقُ الْأَسَى... أَشْهَرُ قَلَائِلُ وَيُفَارِقُ هَذَا الْمَكَانَ وَالْأُخْرَى بِهِ الْآنَ مُضَاعَفَةً جُهْدِهِ فِي الْمُدَاكِرَةِ، لَكِنَّ الْأَفْكَارَ الْمُتَضَارِبَةَ تَتَصَارَعُ فِي ذَاكِرَتِهِ بِه تَارَةً يَحُومُ فِي صِرَاعِهِ الْأَخِيرِ مَعَ زَوْجَتِهِ وَعَنَادِهَا وَتَارَةً أُخْرَى الْمُسْتَقْبَلُ الْمَجْهُولُ الَّذِي يَتَرَبَّصُّ بِهِ... (القزوينی، ۲۰۰۹، ص. ۲۱۳).

مهم‌ترین موضوع متن یادشده، گسست و انقطاع نسلی است که به دلیل اختلاف نظر و دیدگاه میان نسل بالغ و نسل جوان موجب شکاف و فاصله فرهنگی می‌شود. گسست و انقطاع نسلی، محصول نوعی انقطاع فرهنگی و اجتماعی است و منظور از انقطاع فرهنگی و اجتماعی شکل‌گیری شکاف بنیادین فرهنگی و اجتماعی در ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی است که در این صورت نسل‌های جامعه در گروه‌های فرهنگی و اجتماعی متفاوت، از زندگی، آینده و تاریخ خود تفاسیر متفاوت و متضادی دارند و افراد از الگوهای رفتاری متفاوتی پیروی می‌کنند (آزاد ارمکی، ۱۳۸۶، ص. ۳۲). حرکت ریزومی اگرچه در ظاهر نامنظم به نظر می‌رسد، در واقع یک هدف را دنبال می‌کند و آن «صیروت» است، زیرا «صیروت» مفهوم هسته‌ای دلوز است که در برابر سنت تفکر فلسفی «بودن» و «این‌همانی» قرار می‌گیرد. دلوز این مفهوم را از نیچه وام می‌گیرد تا تولید دائم درون ماندگاری متفاوت از درون و وضع طبیعی یک رخداد را توصیف کند. بازخوانی دلوز از مفهوم «شدن» نزد نیچه به زبان خود او «واژگونی نیچه‌ای» است؛ به این معنا که «شدن» در تقابل با «بودن» قرار نمی‌گیرد و تابع آن است از آن جهت که از نظر دلوز، تقابل‌ها در مقوله هیچ‌انگاری‌اند و «بودن» را باید از «شدن» اثبات کرد (رامین‌نیا، ۱۳۹۴، ص. ۳۴). چالش‌های پیش روی «محمد» باعث رویش مجدد او

می‌شود و نه فقط او را از ادامه مسیر باز نمی‌دارد و موجب یأس او نمی‌گردد، بلکه خود باوری بیشتر او را فراهم آورده و مسیر صیوروت را با انگیزه‌ای مضاعف، از رهگذر کنار زدن موانع هموار می‌سازد. «محمد» از چالش‌ها برای خود موقعیت می‌سازد، و در بن‌بست‌ها گرفتار نمی‌شود و راه خود را از سوی دیگری پی می‌گیرد.

ليس بیدی ائی حیلَه... نَحْنُ مُقَيَّدُونَ... كَمَا تَعْرِفُ، فَأَنَا أُسْتَاذٌ مُتَدَبِّهُنَا مِنْ جَامِعِهِ الْقَاهِرَةِ لَا أُسْتَطِيعُ أَنْ أَفْعَلَ لَكَ شَيْئًا.

كاد محمدٌ أَنْ يَنْفَجِرَ، ثُمَّ ثَارَ فِي عُنْفٍ: لَكِنِّي لَأَنْ أَهْدَأُ وَسَأَعْرِفُ كَيْفَ أَخِيذُ حَقِّي وَحُقُوقَ غَيْرِي، فَأَنَا نَمُودَجٌ مِنْ آلَافِ النَّمَاذِجِ الَّتِي تُسْحَقُ ظُلْمًا. اِرْتَعِدِ الْأُسْتَاذُ وَوَجْهَهُ تَعْلُوهُ حُمْرَةٌ وَصَفْرَةٌ.

أصميت... أصميت... أخشى أن يسمعنا أحدًا (القزويني، ٢٠٠٩، ص. ٢١٤).

«محمد» پس از مشاهده این اوضاع، تلاشش را مضاعف کرده و با حضور در میان مردم برای اثبات بی‌گناهی خویش شروع به افشاگری می‌کند. نکته قابل‌اعتنای دیگر، وجود عنصر «حرکت» و «کنش» در ترسیم شخصیت «محمد» است. در شاهد فوق، «محمد» در جوار اشیای راکد و ساکت و خاموش ترسیم نشده است. به تعبیر دیگر، حضور او نه به کمک صرف اسم و صفت (مرسوم در آثار رئالیستی) که سرشتی ایستا دارند، بلکه در ملازمت افعال کنشی چون «برخاستن»، «خروشیدن»، «آرام نگرفتن» و «پس گرفتن» نمایش داده می‌شود که از این طریق، تأثیری از جنبش، سرزندگی و پویایی را القا می‌کند. تصویری که «محمد» از استعمار ارائه می‌کند این است که استعمار از راه جلب اعتماد کارگزاران، به تضعیف عقاید و غارت ثروت‌های خدادادیشان همت می‌گمارد:

فَهؤلَاءُ عِنْدَمَا يُرِيدُونَ تَشْيِيدَ صَرَحٍ جَدِيدٍ مِنْ تَصْمِيمِهِمْ فِي أُمَّةٍ مِنْ الْأُمَّمِ فِ أَوَّلِ مَا يَفْعَلُونَهُ أَنْ يَحْصُلُوا عَلَى خِدْمَاتِ الْعُمَّالِ الْمُغَامِرِينَ الشَّجْعَانَ، الَّذِي يَسْتَطِيعُونَ إِزَالَةَ كُلِّ الْعَقَبَاتِ مِنْ طَرِيقِهِمْ وَعِنْدَمَا يَتِمُّ الْإِنْقِلَابُ السِّيَاسِيُّ يَقُولُونَ لِلنَّاسِ وَعَبْرِ وَسَائِلِ الْإِعْلَامِ: لَقَدْ كَانَ كُلُّ شَيْءٍ قَبْلَنَا يَجْرِي فِي غَايَةِ السُّوْءِ وَلَقَدْ تَدَأَلْتُمْ جَمِيعًا وَتَحْنُ الْآنَ نُحْطَمَ أَسْبَابَ آلَامِكُمْ (همان، ص. ۳۵۴).

در این قطعه از روایت، نویسنده با به‌کارگیری تمهیدها و صناعات مدرنی از قبیل شیوه جریان سیال ذهن، تک‌گویی درونی و سبک گفتار غیرمستقیم آزاد، سویه‌های سیالیت، گشودگی و تحرک روایت را در کانون توجه قرار می‌دهد. این احساس امید و شادی که ناشی از اتخاذ تصمیم درست است، بس‌گانه‌وار موجب تغییر و قلمروزدایی در وی می‌شود. اتفاقاتی که برای «محمد» در جمع مردم می‌افتد، پیوند افقی میان آن وقایع به‌وجود می‌آورد که می‌تواند نشان‌دهنده ویژگی بس‌گانگی ریزوم باشد، چراکه تکثرهای فرهنگی در اتصال با هم پدیدآورنده معنایی هستند که اگرچه به صورت منفرد به چشم نمی‌آید، در کنار امور غیرهمگون به زایش دست می‌زند. این امر بیانگر دیدگاه فلسفی دلوز در حرکت به سوی اقلیت شدن و خرد شدن‌های پی در پی است. خرد شدن‌های بی‌پایان، کثرت‌گرایی بی‌حد و حصر را در پی دارد. بنابراین، رویکرد ریزوماتیک «کثرت در کثرت» است. لازمه چنین کثرت‌گرایی هستی‌شناسانه‌ای، نیست‌گرایی معرفتی و آنارشسیسم در اندیشه است (فرامرز قراملکی، ۱۳۸۳، ص ۸۵-۸۶). قهرمان رمان در این کنش از جاهای گوناگون می‌گسلد و از نو شروع می‌کند. و اگرچه بارها دچار احساس حقارت می‌شود، ولی نومید نمی‌شود. نویسنده از این طریق، بر استقامت در مبارزه تأکید می‌کند و نشان می‌دهد پیروزی در مبارزه نیازمند زمان و صبر است.

۴-۴. اصل نقشه‌نگاری و میان‌بودگی در رمان «عندما يفكر الرجل»

تبيين و تفسير جلوی زایایی و خلاقیت ریزوم را می‌گیرد و ابزار چنین کاری ردیابی است؛ در حالی که کار خواننده توصیف و نقشه‌برداری از روند رشد ریزوم در جهات مختلف است. داستان «عندما يفكر الرجل» با قابلیت ترسیم نقشه‌ای قادر است رویدادها را به یکدیگر متصل کند. شخصیت ریزومی «محمد» مثل نقشه‌نگاری، سیال و متکثر است و مرکز ثقل مشخصی ندارد. به شیوه‌های مختلف در پی هنجارگریزی است و هیچ‌گاه در چارچوب مشخصی باقی نمی‌ماند. یکی از مفاسد اجتماعی رایج کویت در دوران پس از خروج از اشغال، فساد اقتصادی بود، گفت‌وگوی استاد و دانشجویان در کلاس اقتصاد درباره مسائل اقتصادی کشور کویت یکی از همین صحنه‌هاست:

بِمَاذَا تَنْصَحُ يَا مُحَمَّدٌ لِنَحْلُ الْمُشْكَلَةَ الْاِقْتِصَادِيَّةَ؟

أُجَابَ وَهُوَ يَكَادُ أَنْ يَنْفَجِرَ تَأْتِرًا:

أَنْ يُعَالِجَ الْاِنْسَانَ ذَاتَهُ الَّتِي تَظْلِمُ وَتَنْهَبُ حُقُوقَ غَيْرِهِ، لَا أَعْتَقِدُ أَنَّ الْمَوَارِدَ قَلِيلَةً كَمَا زَعَمَ الرَّأْسْمَالِيُونَ وَالْثَرَوَةُ بِيَدِ الْاِقْطَاعِيِّينَ أَصْحَابِ الْأَمْوَالِ تَتْرُكُ طَبَقَةً وَاسِعَةً مِنْ الْعُمَمِ أَلْ بِلَا قُوَّةٍ أَوْ مَا يُقِيمُ الْأُودُ، الْاِنْسَانُ يَا أَسْتَاذُ... ظَلَمَ الْاِنْسَانُ لِنَفْسِهِ وَلِأَخِيهِ الْاِنْسَانِ، يَدْفَعُهُ إِلَى خَلْخَلَةِ التَّوَاظُنِ الْاِقْتِصَادِيَّ فِي الْعَالَمِ... (القزويني، ۲۰۰۹، صص. ۷۱-۷۲).

در سطور یادشده، «محمد» دین اسلام را این‌گونه معرفی می‌کند که به شدت مسلمانان را از تضييع حقوق ديگران و اجتماع ثروت در دست عده معدودی از افراد بر حذر می‌دارد، زیرا پیدایش فاصله طبقاتی در چنین جوامعی باعث می‌شود برخی انسان‌ها با تصاحب سرمایه‌های هنگفت، جامعه را از نظر اقتصادی دچار اختلال سازند. به بیان دیگر، کاراکتر «محمد» در اتصال با ابژه‌هایی نظیر ثروت، سرمایه و اموال و کنش‌هایی چون اندیشیدن، انتقاد کردن و نهیب زدن بر خویشان منقسم و منتشر است.

برآیند این اتصالات نهایتاً به ایجاد یک سرهم‌ساخت یعنی شخصیتی «ناخشنود و منتقد و متفکر» که «محمد» است، منجر می‌شود. پس از آن‌که گفت و گوی میان استاد و دانشجویان و اظهارنظر آن‌ها در این باره داغ می‌شود؛ «محمد» وارد بحث آنان می‌شود و می‌گوید:

تَدْخَلَ مُحَمَّدٌ الْمُعَالِجَةَ الْجَدْرِيَّةَ هِيَ مِنْ جَانِبِ الْإِنْسَانِ فَهُوَ صَانِعُ الْمُسْكَلَةِ بِتَصَرُّفَاتِهِ وَمَوَاقِفِهِ وَحِينَمَا يَتَّجُهُ إِلَى الصَّلَاحِ فِي الْفِكْرِ وَالْإِرَادَةِ فَمَعْنَى هَذَا لَدُنَّهِ سَيَعْرِفُ حَقُّوقَ الْآخِرِينَ... سَيُؤَثِّرُهُمْ عَلَى نَفْسِهِ فَلَا مُوجِبَ لِرَبَا الْأَمْوَالِ وَاِكْتِنَازِ الْخَيْرَاتِ عَلَى حِسَابِ الْآخِرِينَ ... (همان، ص. ۷۲).

شکوفایی اقتصادی پس از اکتشاف نفت، صاحبان ثروت و قدرت را از مقامی والا در جامعه برخوردار ساخت. برخی از اصحاب قدرت با نادیده گرفتن تعالیم ارزشمند اسلامی، جامعه را به محلی برای فساد تبدیل کردند. در چنین جامعه‌تباه‌شده‌ای بود که «محمد» به فکر احیای ارزش‌های واقعی افتاد. در سطور یادشده، «محمد» راه‌کار ریشه‌ای حل مشکلات اقتصادی جامعه را اصلاح طرز فکر مردم می‌داند. به عقیده وی اصلاح اندیشه، رعایت حقوق شهروندی در میان مردم را به همراه آورده و از مفاسدی چون رباخواری و احتکار و... جلوگیری می‌کند.

«محمد» در این داستان بارها و بارها دست به قلم‌روzdایی می‌زند. نمونه بارز این قلم‌روzdایی به ماجرای ازدواج «محمد» با دخترخاله‌اش «منال» مربوط می‌شود. وی در ابتدا نمی‌تواند «منال» را به عنوان همسر بپذیرد، زیرا وی در عین داشتن وقار و کدبانویی، به دلیل عدم پای‌بندی به موازین اسلامی گزینه مناسبی نیست. افزون بر این، «محمد» او را همراه و همفکر مناسبی برای اندیشه‌ها و آرمان‌های خود نمی‌دانست، اما مادرش بر این ازدواج به شدت پافشاری می‌کرد و از آنجا که وی در صورت نپذیرفتن

پیشنهاد، باعث رنجیده خاطر شدن مادرش می‌شد، سخت در تنگنا قرار می‌گرفت و آرامش فکری خود را از دست می‌داد:

وَبَشَىٰ مِنَ اللَّيْنِ شَرَعَ يَهْمِسُ فِي أُذُنِهَا مَازِحًا: دَعَىٰ فَاطِمَةَ لِزَوْجِهَا وَسَتَّاتِيكَ مَنْ هِيَ خَيْرٌ مِنْهَا...

تَهَلَّلَ وَجْهَهَا فَرِحًا... حَقًّا يَا مُحَمَّدُ... إِنَّ عَرُوسَكَ جَاهِزَةٌ...

عَادَ إِلَىٰ تَذْمِرِهِ ثَانِيَةً: لَا تَقُولِي مَنَالَ يَا أُمِّي... إِنَّهَا فَتَاةٌ لَا تُنَاسِبُنِي، سَأَبْحَثُ عَن زَوْجَةٍ مِنْ نَوْعِ آخَرَ...

غَضِبَتْ وَهِيَ تَتَوَعَّدُهُ: إِنْ لَمْ تُوَافِقِ عَلَيِ الزَّوْاجِ مِنْ مَنَالَ فَلَا يَسَعُنِي إِلَّا رَفْضُ خَاطِبِ فَاطِمَةَ بَلْ أَرْفُضُ حَتَّىٰ اسْتَقْبَالَهُمْ... (همان، ص. ۲۹).

بند مذکور گویای حقیقت تلخ دخالت مادر «محمد» در انتخاب همسر برای فرزندش است، او با تحمیل سلیقه شخصی خویش به «محمد»، حق انتخاب همسر را که سرنوشت‌سازترین انتخاب یک فرد در زندگی است از وی می‌گیرد. «محمد» بعد از این ماجرا با انتخاب وضعیت استعلایی و غیرپایگان سعی می‌کند به ازدواج با منال فکر کند و با تغییر دادن وی از یک گزینه اجباری و تحمیل‌شده، گزینه مناسبی خلق کند، از این رو، با تغییر اندیشه، مواضع خود را تغییر داده و از موقعیتی که در آن گرفتار شده بود، قلمروزدایی می‌کند:

كَانَ مُحَمَّدٌ بِدَوْرِهِ كَثِيرَ الْقَلْقِ هَذِهِ اللَّيْلَةَ... فَبَعْدَ أَنْ أَنْهَىٰ مُدَاكِرَاتِهِ... أَطْرَقَ يُفَكِّرُ... وَبِأَنَامِلِهِ يَعْثُ بِدَفْتَرِ مُحَاضِرَاتِهِ... تَنْفَسَ الصَّعْدَاءَ... وَهُوَ يُحَدِّثُ نَفْسَهُ: لِمَاذَا أَعْتَبِرُ هَذَا الْأَمْرَ مُشْكَلَةً، أَلَا يُمَكِّنُنِي فِعْلًا تَغْيِيرَ مَنَالَ؟... إِنَّهَا رَبَّمَا تَكُونُ سَهْلَةً التَّكْيِيفِ... فَلَا مُنَحَ فُرْصَةً لَعَلَّيْ أَنْجَحُ فِيهَا... (همان، ص. ۳۴).

در متن یادشده، «محمد» خویشتن را از ورطه گرفتاری و نومی‌دی می‌رهاند. در واقع «محمد» در سیر روایت رمان، چون سوژه‌ای کوچگر تن به تعریفی از یک روان متعین و متقدم نمی‌دهد. او هستی خود را در اتصالات انسانی و نانسانی و اشیا و ابژه‌ها به ساحتی گشوده و تجربه‌پذیر مبدل می‌سازد.

تصمیم «محمد» برای رفتن به لندن، وضعیت استعلایی و غیرپایگان را در این قسمت از داستان نشان می‌دهد، زیرا «محمد» در این بخش از رمان به‌مثابه ریزومی است که دارای نقشه ورود و خروج خاص خود است. پشت سر ریزوم، هیچ مبنا یا امر ذاتی وجود ندارد. در واقع در ریزوم، هیچ «پشت سری» وجود ندارد، درست مثل بدنی که سر نداشته باشد. ارتباط ریزوم با دیگر محدوده‌ها و همچنین ارتباط بین عناصر ریزوم، به نحوی است که خود به خود هر گونه تصور «استعلایی» و «پدیدارشناختی» از مفاهیمی چون پشت سر و «عمق یا ژرفا» بی‌معنی خواهد بود (شکوری منفرد و اردلانی، ۱۳۹۹، ص. ۱۴۸). «محمد» با اینکه به دلیل تحمل کردن مشکلات زیاد در ترکیه، احساس حقارت می‌کند، باز هم به دنبال قلمروزدایی است. او مرکز ثقل مشخصی ندارد و می‌تواند از هر خطی امتداد بیابد و به خطوط دیگر متصل شود. اگر هر قسمت از داستان را مانند نقشه ترسیم کنیم، تمام نقاط برای تشکیل نقشه‌ای کلی با یکدیگر قابل اتصال هستند. تبعید به یک کشور غریب (ترکیه) برای این نویسنده روشن‌فکر، بسیار طاقت‌فرساست؛ اما ریزوم غیرپایگان است. «محمد» هم مانند ریزوم هیچ‌گاه از پا نمی‌افتد و در هر مرحله دچار بودن نمی‌شود و برای رسیدن به هدفش چاره‌اندیشی می‌کند. اگر به موقعیت‌های گفتمانی این رمان نظر افکنده شود مشابه یک نقشه، همه رخدادهای داستان قابلیت پیوند با یکدیگر را دارا هستند. تصمیم محمد برای ترک ترکیه تصمیمی استعلایی است که او را از «بودن» به «شدن» هدایت می‌کند،

زیرا «محمد» قصد دارد بعد از ترک ترکیه با جدیت به مبارزه ادامه دهد؛ یعنی به سوی قلمروهای هنوز نقشه‌برداری نشده، و رای برنامه‌ریزی آگاهانه و ارزش‌های از پیش شناخته شده حرکت کند (دیو، ۱۳۹۶، ص. ۲۹). زندگی در تبعید و تجربه شرایط سخت باعث شد تا او به انسانی مقاوم تبدیل شود. سرانجام راهی که انتخاب می‌کند، مهاجرت به لندن و ادامه مبارزه در لندن است:

يقول علی:

لَقَدْ اتَّصَلْتُ بِأَحَدِ الْأَصْدِقَاءِ فِي لَنْدَنِ وَهُوَ صَاحِبُ مَجَلَّةٍ تُصَدَّرُ هُنَاكَ وَتُوزَعُ فِي جَمِيعِ أَنْحَاءِ الْعَالَمِ وَهِيَ وَاسِعَةُ الْإِنْتِشَارِ، وَحَدَّثْتُهُ فِي أَمْرِكِ، فَأَبَدَى تَرْحِيْبًا حَارًّا بِعَمَلِكِ مَعَهُ. إِذْ أَنَّهُ فِي أَمْسٍ الْحَاجَّةُ إِلَى كَاتِبٍ مُحَنَّكَ ذِي إِطْلَاعٍ وَخَبْرَةٍ يَكُونُ سَاعِدَهُ الْأَيْمَنُ فِي الْعَمَلِ.

شرد محمد في التفكير كأنه يتذكر شيئاً

«عبد الخالق الهادي» صاحب مجله «الانسان اليوم»؟

ويجيبه علي: أجل.. أجل (القزويني، ۲۰۰۹، ص. ۲۴۱).

خوله القزوينی با در نظر گرفتن چنین فرجامی برای داستان، در پی اثبات عدم آغاز و پایان برای هر تفکر ریزومی است که پایانش آغاز تفکر دیگری است. این تفکر، هویتی چند شبکه‌ای برای انسان مدرن به ارمغان آورده است؛ هویتی که خود را به طور مکرر می‌شکند و دوباره پیوند برقرار می‌کند. در واقع ریزوم‌ها با قرار گرفتن میان تفکرات خطی، آن‌ها را به هم مرتبط می‌کنند. ریزوم همواره در میانه است؛ میان چیزهاست؛ بینا بودن است.

۵. نتیجه

در رمان *عند ما يفكر الرجل* نمایانگر تفکر ریزومی دلوز است. «محمد» به عنوان فردی کوچک‌نده و بیزار از «بودن» همواره در حال «شدن» است و این امر مستلزم حرکت سریع و ریشه نداشتن است. «محمد» از رهگذر ارتباط با اطرافیانش و بدون هیچ گونه دخل و تصرف، عضوی از آنان می‌گردد و در پی تکثر و پویایی است و با تغییر شرایط کوچ می‌کند (اصل اتصال و ناهمگونی). «محمد» همچون یک ریزوم در حال حرکت است. نمی‌توان برایش شروع و پایانی شناخت. پس نمی‌توان گره یا نقطه بن‌بست و ایستایی در او یافت. «محمد» از طریق ارتباط با افراد چندگانه و متکثر، شروع به قلمروزدایی و تغییر مکان و ماهیت خود می‌کند (اصل تکثر و قلمروزدایی). حرکت و پویایی «محمد» به دلیل کوچ‌گرا بودنش است. او با حرکت در مکان‌های مختلف، خود را با شرایط گونه‌گون همسو می‌کند. سرسخت است و در صورت شکست، ریزوم‌وار دوباره از جهتی دیگر شروع به جنبش می‌کند (اصل گسست). محمد به هیچ مدل و یا ساختاری تن نمی‌دهد و دنباله‌رو و ادامه‌دهنده یک مدل تکرار شونده نیست، بلکه خودش نقشه‌ای است که در تمام جهات و ابعاد باز است (اصل نقشه‌کشی و عکس برگردان). خوانش ریزوماتیک پرده از این واقعیت برمی‌دارد که شخصیت اول رمان «عندما يفكر الرجل» یعنی «محمد» از رهگذر اصل چندگانگی در تطبیق شرایط فردی با محیط توانا تر شد و این امر به تولید نقشه جدید منجر شد. «محمد» از خلال اصل گسست نادالانگر، به اطلاعات مفید و ارزنده‌ای برای پیشبرد اهداف خویش دست یافته که این امر بیانگر کنجکاوای اوست. خوانش ریزوماتیکی در واقع مدل بسیار مناسبی برای «محمد» در زمینه دستیابی به خلاقیت و ایجاد اتصال و ارتباط است. افزون بر این، اجرای الگوی ریزوماتیک موجب ایجاد روابط متکثر، اتفاقی و بی‌پایان و نیز رشد تفکر خلاقانه و

تفکر انتقادی در وجود «محمد» تا حد بسیار بالا شد. «محمد» با قرار گرفتن در مسیر «شدن» استعدادهای بالقوه‌اش را شکوفا ساخت و به جای صرف وقت زیاد و بیهوده و انحراف از مسیر اصلی زندگی راه درست را انتخاب کرد و به عنوان فردی مفید برای جامعه تأثیر مثبتی در رشد و توسعه پایدار ایفا نمود.

پی‌نوشت‌ها

1. autonomos
2. heteronomos

منابع

- آزاد ارمکی، ت. (۱۳۸۶). فرآیند تغییر نسلی بررسی فراتحلیل در ایران. فصلنامه پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه، ۱، ۴۱-۶۸.
- آلن، گ. (۱۳۹۲). بینامتنی. ترجمه پ. یزدانجو. تهران: نشر مرکز.
- احمدآبادی آرانی، ن.، و فرج‌الهی، م. (۱۳۹۶). تبیین دلالت‌های اندیشه ریزوماتیک ژیل دلوز با نظر به کاربرد آن در بهبود خلافت نظام آموزشی ایران. مجله علوم تربیتی/ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، ۲، ۸۳-۱۰۹.
- بلنتاین، آ. (۱۳۸۹). دلوز و گتاری برای معماران. ترجمه ر. احمدی‌نژاد. تهران: طحان.
- پیتون، پ. (۱۳۸۷). دلوز و امر سیاسی. ترجمه م. رافع. تهران: گام نو.
- دلوز، ژ. (۱۳۹۲). بیان و تکنیکی در لایب نیتس. ترجمه پ. غلامی و ا. گنجی. تهران: رخداد نو.
- دلوز، ژ.، و گاتاری، ف. (۱۳۹۲). کافکا: به سوی ادبیات اقلیت. ترجمه ش بهیان. تهران: نشر ماهی.
- دیو، ر. (۱۳۹۶). دلوز. ترجمه ف. مجیدی. تهران: علمی و فرهنگی.

- رامین‌نیا، م. (۱۳۹۴). رویکرد ریزوماتیک و درختی: دو شیوه متفاوت در آفرینش و خوانش اثر ادبی، *مجله ادب پژوهی*، ۳۲، ۳۱-۶۱.
- رئیمی، م. ر.، اویسی کهخا، ع.، و محمودی، م. ع. (۱۳۹۸). از شخصیت درختی تا شخصیت ریزومی تبیین تفاوت‌های شخصیت‌های داستان‌های کلاسیک، مدرن و پسامدرن. *ادبیات پارسی معاصر. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، ۲، ۱۵۵-۱۷۹.
- زمانی جمشیدی، م. ز.، و شریف‌زاده، ر. (۱۳۹۶). ریزوم. شبکه بررسی تطبیقی هستی‌شناسی. *فصلنامه فلسفی شناخت (پژوهشنامه علوم انسانی)*، ۱۷، ۱۵۹-۱۸۴.
- سجادی، س. م.، و ایمان‌زاده، ع. (۱۳۹۱). تبیین و تحلیل دلالت‌های تربیتی دیدگاه معرفت‌شناختی ژیل دلوز و نقد دلالت‌های آن برای تعلیم و تربیت. *فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی*، ۳۲، ۵۳-۸۰.
- سجادی، س. م.، و باقرنژاد، ز. (۱۳۹۰). رویکرد ریزوماتیک به معرفت و نقد چالش‌های آن برای تربیت اسلامی. *تربیت اسلامی*، ۱۳، ۱۲۳-۱۴۴.
- سلحشوری، ا.، و ایمان‌زاده، ع. (۱۳۹۰). نگاهی به رویکردهای تحلیلی و فراتحلیلی در فلسفه تعلیم و تربیت. همدان: انتشارات دانشگاه بوعلی سینا.
- سلحشوری، ا.، و حق‌وردی، ر. (۱۳۹۴). تحلیل و نقد رویکرد ریزوماتیک بر اساس فلسفه اشراق. *پژوهشنامه حکمت و فلسفه اسلامی*، ۴۴، ۸۱-۱۰۲.
- السلمان، ع. (۲۰۰۲). خوله القزوینی أصدرت روايتها الثانية. *مجله الثقافة*، ۱۵۳۳، الكويت.
- شکوری منفرد، ع.، و اردلانی، ح. (۱۳۹۹). تأثیر به کارگیری اندیشه پساساختارگرایی ژیل دلوز در بهبود کیفی فضای آموزشی. *مطالعات محیطی هفت حصار*، ۳۳، ۱۴۱-۱۵۸.
- العلی، ف. (۱۹۹۹). اکثر أدبیه خلیجیه مقروه. *جريدة الرأی العام*، ۹۴۳۶، الكويت.
- فرامرز قراملکی، ا. (۱۳۸۳). از کثرت‌گرایی تا جهان‌شمولی معرفت. *فصلنامه مقالات و بررسی‌ها*، ۶۷، ۷۹-۹۸.
- القزوینی، خ. (۲۰۰۹). *عندما يفکر الرجل*. ط ۵. بیروت: دار الصفوه.

- کاظمی، س. (۱۳۹۲). جسم ریزومی در مواجهه با نظام امپریالیستی. *نقد زبان و ادبیات* خارجی، ۱۰، ۱۹۱-۲۰۶.
- کولبروک، ک. (۱۳۸۷). *ژیل دولوز. ترجمه ر. سیروان*. تهران: نشر مرکز.
- لاج، د.، و همکاران (۱۳۹۴). *نظریه‌های رمان از رئالیسم تا پساامدرنیسم*. ترجمه ح. پاینده. ج ۳. تهران: نیلوفر.
- محسنی‌نژاد، س. (۱۳۹۲). *دراسة آثار خوله القزوينی و نقدها*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی تهران.
- محمدی، ا.، اردلانی، ح.، و نمودیان‌پور، ن. (۱۴۰۰). خوانش فلسفی از رمان «شازده احتجاب» نوشته هوشنگ گلشیری با ابتنا بر رویکرد ریزوماتیک ژیل دلوز. *سبک‌شناسی نظم و نشر فارسی (بهار ادب)*، ۶۲، ۱۱۹-۱۳۹.
- موحدیان، ق.، شعبانی، ا.، چشمه سهرابی، م.، و عاصمی، ع. (۱۳۹۹). تبیین رویکرد ریزوماتیک در نظام‌های سازماندهی دانش و اطلاعات با تأکید بر فضای وب. *پژوهش‌نامه پردازش و مدیریت اطلاعات*، ۳، ۸۱۷-۸۴۶.

References

- Ahmad Abadi Arani, N., & Faraj Elahi, M. (2016). Explaining The Implications of Gilles Deleuze's Rhizomatic Thought With Regard to its Application In Improving The Caliphate of Iran's Educational System. *Journal of Educational Sciences, Innovation and Creativity in Humanities*. 2, 83-109. (In Persian)
- Al-Ali, F. (1999). The Most Read Gulf Literature. *Al-Rai Al-Aam Journal*. 9436, Al Kuwait. (In Arabic)
- Allen, G. (2012). *Intertextual*. translator: Payam Yazdanjo. Tehran: Nahr-e-Karzan. (In English)
- Al-Qazwini, Kh. (2009). *When a Man Thinks. The Fifth Medicine*. Beirut: Dar Al-Safvah. (In Arabic)
- Al-Salman, A. (2002). Khawla Al-Qazwini Published her Second Novel. *Al-Thaqafa Magazine*. 1533, Kuwait. (In Arabic)
- Attridge, D. (2004). *Coetzee and The Ethics of Reading: Literature in The Event*. Chicago The University of Chicago Press.

Azad Aramaki, T. (2016). Generational change process of meta-analysis in Iran. *Youth, Culture and Society Research Quarterly*. 1, 41-68. [in Persian]

b) Articles and theses

Ballantine, A. (2009). *Deleuze and Guattari for Architects*. translator: Rozbeh Ahmadinejad. Tehran: Tahan. (In English)

Colebrooke, C. (2008). *Gilles Deleuze*. translator: Reza Sirvan. Tehran: Neshr al-Karzan. (In English)

Deleuze & Parentic (1985). *Dialogues*, Hugh Thomlison and Barbara Haberman. London: A thlone Press.

Deleuze, G. (1994). *Difference and Repetition*. Paulpatton(tr):Newyork: Columbia university Press.

Deleuze, G. (2012). *Expression and Singularity in Leibniz*. translator: Peyman Gholami and Iman Ganji. Tehran: Rokhdad Nou. (In English)

Deleuze, G. Guattari, F. (2015). *A Thousand Plateaus: A Critical Introduction and Guide*. Edinburgh university Press.

Deleuze, G., & Guattari, F. (1987). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. translated by Brian Massumi. University of Minnesota Press.

Deleuze, G., & Guattari, F. (2012). *Kafka: Towards Minority Literature*. translator: Shapour Behian. Tehran: Nash Mahi. (In English)

Dio, R. (2016). *Deleuze*. translator: Fariborz Majidi. Tehran: Scientific and Cultural. (In English)

Faramarz Qaramaleki, A. (1383). From pluralism to the universality of knowledge. *A quarterly journal of articles and reviews*. 67, 79-98. (In Persian)

Gough, N. (2006). *changing Planes: Toward a Geophilosophy of Trans Dental Curriculum Inquiry*. From:www. Latrobe. Edu.au/onet/Staff/ghough-papers/noelg.

Kazemi, S. (2019). Rizomi's Body in The Face of The Imperialist System. *Criticism of Foreign Language and Literature*. 10, 206-191. (In Persian)

Lodge, D., et al. (2014). *Theories of The Novel from Realism to Postmodernism*. translator: Hossein Payandeh. Vol. 3. Tehran: Nilofer. (In English)

Mohammadi, A., Ardalani, H., Namdianpour, N. (1400). Philosophical reading of the novel "Prince of Revolt" written by Houshang Golshiri

- with emphasis on Gilles Deleuze's rhizomatic approach. *Stylistics of Persian poetry and prose (Bahar Adab)*. 62, 119-139. (In Persian)
- Mohseninejad, S. (2012). *Study of Khawla Al-Qazwini's Works and Commentaries*. Master's Thesis. Islamic Azad University Tehran. (In Persian)
- Movahedian, Q., Shabani, A. Cheshmeh Sohrabi, M., & Asami, A. (2019). Explaining The rhizomatic Approach in knowledge and Information Organization Systems With an Emphasis on The Web. *Research Journal of Information Processing and Management*. 3, 817-846. (In Persian)
- Nealon, J. T. (1997). *The Ethics of Dialogue: Bakhtin and Levinas*. *Colleg English*. 2, 129-148.
- Parr, A. (2005). *The Deleuze Dictionary*. Revised Edition, Edinburgh university Press. Rhizome Model of Creativity, *Int.j. Internet and Enterprise Management*. Vol.1.No.4.PP.421-456.
- Peyton, P. (2008). *Deleuze and The Political Matter*. translator: Mohammad Rafe. Tehran: Gam Nou. (In English)
- Raisi, M. R., Owaisi Kokha, A. A., & Mahmoudi, M. A. (2018). From The Tree Character to The Rhizome Character to Explain The Differences Between The Characters of Classical, Modern and Post-Modern Stories. *Contemporary Persian Literature. Research Institute of Humanities and Cultural Studies*. 2, 155-179. (In Persian)
- Ramin Nia, M. (2014). Rhizomatic and Tree Approach: Two Different Ways In The Creation and Reading of A Literary Work. *Journal of Literary Studies*. 32, 31-61. (In Persian)
- Sajadi, S. M., & Bagherenjad, Z. (2019). Rhizomatic Approach to Knowledge and Criticism of its Challenges for Islamic Education. *Two Quarterly Journal of Islamic Education*. 13, 123-144. (In Persian)
- Sajjadi, S. M., & Imanzadeh, A. (2019). Explanation and Analysis of The Educational Implications of Gilles Deleuze's Epistemological Perspective and Criticism of its Implications For Education and Training. *Quarterly Journal of Modern Educational Thoughts*. 32, 53-80. (In Persian)
- Selahshuri, A., & Haqvardi, R. (2014). Analysis and Criticism of The Rhizomatic Approach Based on The Philosophy of Enlightenment. *Research Journal of Islamic Wisdom and Philosophy*. 44, 81-102. (In Persian)

- Selahshuri, A., & Imanzadeh, A. (2019). *A Look at Analytical and Meta-analytical Approaches in The Philosophy of Education*. Hamedan: Boali Sina University Press. (In Persian)
- Shokuri Monfared, A., Ardalani, H. (2019). The effect of applying Gilles Deleuze's poststructuralist thought in improving the quality of the educational environment. *Haft Hesar environmental studies*, 33, 141-158. (In Persian)
- Williams, J. (2004). *Gilles Deleuze,s Difference and Repetition: a critical introduction and guide*. Edinburgh university Press.
- Zamani Jamshidi, M. Z., & Sharifzadeh, R. (2016). Rhizum, Comparative Ontology Network. *Philosophical Journal of Cognition (Research Journal of Humanities)*, 77, 159-184. (In Persian)